

Розділ II. ПОЛІТИЧНА КОНФЛІКТОЛОГІЯ

УДК 323:351

Смолянук Володимир Федорович
доктор політичних наук, професор

Національна безпека України: термінологічний баласт чи державотворча необхідність?

Забезпечення національної безпеки є принципово новим явищем для України, що прагне стати повноцінною державою сучасного світу. Це пояснюється тим, що триває процес становлення української нації, який особливо прискорився після Революції Гідності 2014–2015 років. Відповідно, процес «забезпечення» стосується того соціально-політичного продукту (нації), який ще не набув усталених форм та поєднує в собі риси як незалежної, так і залежної України. Залежної від довколишніх імперських держав, залежної від історичної несправедливості, залежної від власних соціально-політичних недоліків, що накопичувались з покоління в покоління. Разом з тим, ще в 90-і роки минулого століття правлячі політичні сили визнали за необхідне увести до державницького дискурсу проблему усвідомлення сутності національної безпеки та пошуку оптимальних шляхів її забезпечення. Слід вказати на два періоди у формуванні безпекового мислення української держави і суспільства та створення необхідних механізмів її практичного забезпечення. З моменту набуття державної незалежності й до 2014 року ми стали свідками імітаційного етапу забезпечення національної безпеки. У державі створювалися необхідні безпекові інститути, а питання національної безпеки стали невід'ємною складовою державної риторики. Основою системи забезпечення національної безпеки вважалася воєнна організація держави. Події 2014 року, пов'язані з російською анексією Криму та вторгненням російських військ у східні регіони України, засвідчили неефективність як воєнної організації України, так і системи забезпечення національної безпеки в цілому. Після 2014 року розгортається сутнісний етап забезпечення національної безпеки. Головними суб'єктами цього процесу є не лише держава, а й громадянське суспільство. Інтеграція безпекових можливостей держави і суспільства відбувається в межах сектора безпеки і оборони, який якісно відрізняється від воєнної організації держави та співпадає

із західними інституційними формами щодо забезпечення національної безпеки і оборони. Проте становлення сектора безпеки і оборони лише розпочато. Передбачається його подальше удосконалення, набуття його складниками рис, достатніми для забезпечення повноцінної євроатлантичної інтеграції України.

Ключові слова: національна безпека, безпекова політика, безпекова діяльність, воєнна організація держави, громадянське суспільство, сектор безпеки і оборони.

Слово «безпека» має унікальну етимологію, яка додатково підкреслює древність та неповторність української мови. Лінгвісти вважають коренем цього слова ім'я дохристиянського ідола Пека — так званого «бога» пекла, війни, кровопролиття та всілякої біди. Від побажання людині жити «без Пека» й походить сучасний термін «безпека», який (і це слід визнати з усією очевидністю) налічує кілька тисячоліть практичного застосування в його сучасному значенні. Поряд перебувають й інші однокореневі слова та вирази, що урізноманітнюють негативно-дискомфортний вербальний ряд, пов'язаний з Пеком: «запеклий бій», «пекельна ситуація», «спекатися небажаній перспективи» тощо.

Неможливо не відмітити, що російськомовна «безопасность» хоча і є досить інформативним словом, проте явно поступається українському аналогу в історичному, психологічному, ментальному та інших значеннях. Як і польському «безпеченству», словацькій та чеській «безпечности», білоруській «бяспеці», які є співзвучними зі своїм українським аналогом.

Не менш важливим наслідком правічного розуміння сутності безпеки в її українському сприйнятті слід визнати пряме чи опосередковане безпекове мислення великих соціальних груп, фактично всього народу. З одного боку питання війни, оборони, людських, матеріальних та духовних втрат, з іншого — проблеми зручності, комфорту, гостинності, здоров'я, материнства, догляду за непрацездатними членами суспільства, забезпечення повноцінності людського існування загалом так чи інакше оцінювались з позицій наявності чи відсутності стану захищеності окремої людини, сім'ї, роду, краю, країни в цілому. Рефреном цього стало прислів'я «цур тобі, пек тобі» (на жаль, напівзабуте) як побажання індивіду та його оточенню бути «віддаленим від Пека», убезпеченим за різних соціальних обставин.

Разом з тим, маючи багатівікове розуміння сутності безпеки, феномен національної безпеки як вищого виразу безпекового структурування суспільства сучасною українською громадою осмислюється протягом життя лише одного покоління. Україна не набула необхідного безпекового

досвіду, як це зробили інші держави, причому не лише західні. За таких умов зволікання з адекватним усвідомленням та ефективним державно-управлінським втіленням системи національної безпеки може мати трагічні наслідки для української державності, включно з її втратою.

Для доведення цієї тези доцільно послатись на наступну негативну статистику. Починаючи з 2014 р., зі збройної фази українсько-російського міждержавного протистояння, Україна тимчасово втратила 7 % території (анексований Крим, непідконтрольні Києву так звані «луганська» та «донецька» народні республіки), близько 20 % економічного потенціалу (зруйновані, демонтовані та вивезені росіянами промислові виробництва Донеччини та Луганщини, а також підприємства інших регіонів, що зупинились після розриву внутрішніх коопераційних зв'язків). Загибло більше 10 тисяч громадян України (в окремих джерелах називається 12 тисяч). Маємо майже 2 мільйони біженців із зони бойових дій та самопроголошених сепаратистських псевдодержав. Крім того, фактично відсутнім є 400 км кордону на Сході країни, що деякі автори порівнюють з пробоїною у борту сумнозвісного «Титаніка». Як видно, за масштабами втрат жодна країна світу у ХХІ ст. не виявилась настільки приниженою (пограбованою), аніж це зробила з Україною сусідня держава. На заваді чинному російському керівництву не стали ні двосторонні та міжнародні договори, ні взяті на себе зобов'язання щодо гарантування територіальної цілісності України, ні моральні обмеження, ні прийняті у цивілізованому світі правила добросусідства.

Якщо взяти за основу наведені вище людські, економічні, територіальні, духовні та інші втрати України трьох останніх років, то виникає логічне питання: яка галузь знань, яка наука, який міждисциплінарний підхід здатні узагальнити масштаби втраченого та поставити складне, але необхідне питання про його повернення? Висновок очевидний — це теорія та практика національної безпеки як спосіб раціонального мислення, що дозволяє тверезо оцінити ситуацію та побудувати перспективу зміни ситуації на користь України.

Таким чином, драматичні події 2014–2017 рр., пов'язані з окупацією російськими військами частини української території, визначають необхідність: 1) окреслення концептуальних моментів усвідомлення проблематики національної безпеки в сучасній Україні; 2) осмислення інституційних засад забезпечення національної безпеки сучасної держави — або на основі Воєнної організації, або на фундаменті Сектору безпеки і оборони; 3) аргументації органічного домінування «секторальних» підходів у забезпеченні національної безпеки України над їх «воєнно-організаційним» аналогом, що мають потужні історичні витоки

та модернові форми практичного втілення; 4) визнання надзвичайно важливої ролі громадянського суспільства як суб'єкта забезпечення національної безпеки в українсько-російській війні.

Ствердження проблематики національної безпеки в незалежній Україні (як на рівні вищих державних інституцій, так і в суспільстві) відбувається доволі суперечливо та непослідовно. Дається взнаки кілька обставин, без врахування яких усвідомити складне співвідношення націєбезпечних здобутків і втрат фактично неможливо. Насамперед, триває формування українства як політичної нації. Націю в даному контексті слід розуміти як спільність людей незалежно від їхнього етнічного походження, об'єднаних політичними інтересами, усвідомленням своєї спільності на певній території (землі) з певною державною організацією (суверенітетом), єдиним громадянством, юридичними правами та обов'язками [1, с. 492]. Навряд чи потрібно зайвий раз нагадувати про слабкість об'єднання громадян України на основі політичних інтересів або усвідомлення ними своєї спільності як доконаний факт особистого чи групового соціально-політичного позиціонування. Іншими словами, частіше йдеться про слабкість української нації, яка лише зараз розуміє необхідність змушнення як невід'ємну умову виживання в поліцентричному світі. Як наслідок, політичні спекуляції щодо національного самовизначення коливаються в надзвичайно широкому діапазоні: від «української нації немає й бути не може» до «українська супернація є чинником європейського й навіть світового розвитку».

При всій повазі до історичних витоків нації в її політичному чи етнокультурному розумінні більш затребуваними є сучасні погляди на суспільне значення даного цивілізаційного феномену. Небезпідставно вважається, що в сучасних умовах «автоматичного» утворення нації, її формування на виключно самоорганізаційних засадах бути не може. Нація XXI ст. — це продукт модерну, а її будівництво (націєтворення) — це результат цілеспрямованої політичної модернізації [2, с. 8], суб'єктами якої є і наділені владою державні інституції, і громадянське суспільство. Останній висновок стосується усіх держав, у тому числі нових незалежних, що виникли на очах сучасників на руїнах колишньої соціалістичної системи.

Слід вказати, що особливістю українського націєтворення є його «зависання між модерном та постмодерном», яке гальмує не лише становлення нації, а й державотворчий процес у цілому. Про це, зокрема, свідчать наступні ознаки [2, с. 11–12]: квазі-імперскість (збереження регіональних ідентичностей за векторами колишніх імперій або інших державних утворень, що володіли українськими землями); етатизм та патерналізм,

властиві старшому поколінню (держава визнається головною політичною силою, роль громадянського суспільства у модернізаційних перетвореннях літні громадяни вважають другорядною); переважання зовнішньо сформованих ідентичностей над внутрішніми (його крайнім проявом є формування зденационалізованих ідентичностей); поява та посилення у відповідь на глобалізаційні впливи різноманітних версій націоналізму, в тому числі спрямованих на знищення української нації та держави («русский мир», що має своїх прихильників в Україні); посилення механізмів зовнішнього управління у політичній, економічній, соціальній, інформаційній та ін. сферах (феномен десуверенізації) тощо.

Можемо підсумувати: «нація» є родовим поняттям стосовно «національної безпеки». Слабкість, несформованість першого складника цієї залежності означає слабкість другого і навіть його відсутність. Як і навпаки: зрілість, досконалість «нації» своїм наслідком має міцність «національної безпеки». Остання в такому випадку одночасно виступає і показником національної сили, і критерієм суб'єктності країни у складному середовищі глобальних альянсів та конфронтацій. Додамо, що створення ефективної системи національної безпеки означає ще й прискорення політичної модернізації в цілому, оскільки передбачає осучаснення ключових суспільних сфер, формування здатності активного протистояння держави і суспільства деструктивним впливам внутрішнього та зовнішнього походження (викликам, загрозам, небезпекам).

На наш погляд, період формування тематики національної безпеки (і як складника суспільної свідомості, і як напрямку державно-управлінської практики) доцільно розбити на два етапи.

Імітаційний етап. Прагнучи створити засади відповідності державотворчого проекту «незалежна Україна» кращим світовим взірцям, у 1991 р. створюється Рада оборони України (відповідальний секретар Мирослав Вітовський) та Рада національної безпеки (секретарями якої послідовно були Володимир Селіванов, Валерій Картавцев та Володимир Горбулін). У 1996 р. замість цих двох Рад створюється Рада національної безпеки і оборони України (РНБОУ), першим секретарем якої призначається Володимир Горбулін. Створення Ради відбило процес конституційного закріплення державно-політичної незалежності України. Так, ст. 107 Основного Закону, прийнятого у тому ж 1996 р., визначила конституційну обов'язковість інституту РНБОУ, її персональний склад та рамкові межі діяльності.

Політичне новаторство України в контексті осмислення проблематики національної безпеки та створення відповідних механізмів її забезпечення додатково відтіняється мінімалізмом радянських напрацювань

з цього приводу. Фактично протягом усього періоду існування союзної держави термін «національна безпека» на рівні концептуальних документів, а також практичної діяльності вищих державних органів не використовувався. Домінувала «державна безпека», закріплена в радянській конституції 1936 р., а також інститут її практичного втілення — сумнозвісний Комітет державної безпеки (КДБ) та його попередник Народний комісаріат внутрішніх справ (НКВС). Іноді в радянському інформаційному полі (особливо у другій половині ХХ ст.) звучали терміни «міжнародна безпека» та «воєнна безпека», проте їх застосування мало характер, похідний від безпеки більш високого ґатунку — державної. Таким чином, напрацювань попередніх політичних поколінь практично не було, що одночасно й полегшувало, й ускладнювало проблематику становлення теорії і практики національної безпеки у незалежній Україні.

На початку 1997 р. постановою Верховної Ради України було прийнято перший цільовий документ націєбезпечного спрямування — Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України. У новітній історії України вперше прозвучали визначення, що є традиційними для Західної Європи чи США: сутність та зміст національної безпеки, принципи забезпечення національної безпеки, національні інтереси України, сфери забезпечення національної безпеки, загрози національній безпеці, основні напрямки державної політики національної безпеки України, система (суб'єкти) забезпечення національної безпеки та ін. Серед низки інших суб'єктів у документі було названо Воєнну організацію держави (ВОД), що включала в себе інститути та персоналії, які на рівні пересічного мислення й дотепер об'єднуються терміном «силовики». У 90-х роках їх загальна кількість перевищувала 1 млн осіб. Здавалося, цього досить, щоб у випадку необхідності убезпечити Україну у збройний спосіб [3].

Разом з тим, єдиного розуміння сутності ВОД, порядку взаємодії її складників (міністерств, відомств, служб), порядку їх оперативного підпорядкування державним лідерам досягти не вдалося. Показова деталь: про Воєнну організацію йшлося в Законах України від 19.06.2003 р. «Про основи національної безпеки України» [4] та «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» [5]. У першому з цих законів ВОД визначається як «сукупність органів державної влади, військових формувань, утворених відповідно до законів України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем з боку суспільства і безпосередньо спрямована на захист національних інтересів України від зовнішніх та внутрішніх загроз». Другий закон альтернативно визначає ВОД як охоплену єдиним

керівництвом «сукупність органів державної влади, військових формувань, утворених відповідно до Конституції і законів України, діяльність яких перебуває під демократичним контролем суспільства і відповідно до Конституції та законів України безпосередньо спрямована на вирішення завдань захисту інтересів держави від зовнішніх та внутрішніх загроз».

Як видно, два чинні закони, прийняті в один день, дещо по-різному розкривають сутність ВОД, що в умовах перехідної держави має суттєві негативи. Наслідком такого становища стало досить вільне тлумачення структурно-функціональних та цільових характеристик Воєнної організації Української держави, її ресурсне забезпечення, планування перспектив розвитку, питання централізованого керування тощо. Варто додати, що роком пізніше термін «ВОД» повторено в Законі України від 18.11.2004 «Про організацію оборонного планування». Проте і в цьому випадку розширеного тлумачення сутності та структури ВОД не відбулося [6].

Подальший розвиток подій засвідчив хибність воєнно-організаційного ставлення до проблем національної безпеки і оборони, яке багато в чому було продовженням радянського стилю ставлення до оборонних проблем. Насамперед, Воєнна організація Української держави у версії 90-х років виявилась механічним об'єднанням різнорідних силових структур, скоординованої діяльності яких забезпечити не вдалось. Закон «Про Воєнну організацію України», необхідність якого була очевидною, прийняти не вдалось. Фінансове, кадрове, логістичне, інформаційне та ін. забезпечення складників Воєнної організації будувалось на основі домінування відомчих інтересів [7]. Додамо, що керівники (командувачі) силових структур як правило призначались на основі особистої відданості главі держави. Як наслідок, не лише законодавчо визначений термін «воєнна організація держави», а й вище військове звання «генерал армії України», що присвоювалось керівникам складників ВОД, виявились девальвованими.

Ситуація у сфері національної безпеки дещо поліпшилась у 2003 р. з прийняттям згаданого вище Закону України від 19.06.2003 «Про основи національної безпеки України» (голова парламентського комітету з питань національної безпеки і оборони України — Георгій Крючков). Змістовно цей Закон явно вивищувався над попередньою постановою, відкриваючи нові можливості удосконалення системи забезпечення національної безпеки України. Так, законодавчо визначених сфер забезпечення національної безпеки було спочатку 11, а після внесення відповідних поправок — 12 (зовнішньополітична, внутрішньополітична, державної безпеки, воєнна, безпеки державного кордону, економічна, соціальна,

гуманітарна, науково-технологічна, екологічна, інформаційна, дещо пізніше — цивільного захисту населення). У парламентській постанові 1997 р. їх було лише сім.

Критично слід вказати, що Закон 2003 р. не був вичерпним. Він «промовчав» про сфери, які потребували постійного безпекового моніторингу та реагування. Наприклад, не йшлося про енергетичну безпеку, фінансову безпеку, демографічну безпеку, міграційну безпеку, етнопонаціональну безпеку, безпеку у сфері конфесійних відносин або продовольчу безпеку (що було б незайвим у «країні трьох голодоморів»). Причини замовчування цих та інших сфер, їх відсутності в Законі є різними. Можемо вказати на одну з них, на наш погляд — головну: Закон методом «від супротивного» відбивав системні трансформації в тогочасній Україні. Зокрема, він не повинен був перешкоджати стрімкому соціально-економічному розширенню України на кланово-олігархічній основі, формуванню класу «великих власників», не обмежених жодними безпековими критеріями. Наприклад, процеси формування великого капіталу, виведення з України астрономічних фінансових активів, інтенсивна (при цьому непрозора) торгівля зброєю, стрімке скорочення армії з метою вивільнення її матеріальних активів, стрімка приватизація об'єктів власності російським капіталом у Законі 2003 р. не кваліфікувалися як загрози та небезпеки національній безпеці України. Іншими словами, як небезпеки українській державності, яка дедалі більше дратувала керівництво РФ.

Безпеково-імітаційна діяльність вищого державного керівництва була продовжена у вигляді прийняття Стратегії національної безпеки 2007 р. та Доктрини інформаційної безпеки України 2009 р. Документи практично не завадили переходу російського воєнно-політичного керівництва від фази «критики України» до фази «поглинання України» шляхом активного просування на посаду глави Української держави персони, повністю залежної від Кремля. Що й сталося у 2010 р.

Усім відомо про російське громадянство міністрів оборони України Дмитра Саламатіна (2012 р.) та Павла Лебедева (2012–2014 рр.), голови СБУ Олександра Якименка (2013–2014 рр.), які після відповідних кадрових рішень Віктора Януковича стали очільниками найбільш важливих складників ВООД. Призначення цих та деяких інших керівників силових відомств України означало лише одне: «романтичний» термін української державності зразка 1991 р. добігав кінця. Українство як південно-західне відгалуження «єдиного російського народу» мало повторно отримати напівзабутий статус «малоросів» та повернутися на звичне місце «особливо важливої» південно-західної колонії, що кілька століть поспіль є гарантом існування московської імперії. Російська версія національної безпеки,

яка набула імперсько-шовіністичних ознак, мала «проковтнути» український різновид національної безпеки з усіма негативними політичними наслідками для населення України.

Фінал (точніше — крах) етапу розбудови системи забезпечення національної безпеки України на імітаційній основі відбувся на початку 2014 р. Вкажемо на неповний список суб'єктів забезпечення національної безпеки, які стрімко залишили Україну, побоюючись відповідальності за скоєне. Отже, у лютому-березні втікачами з України стали Президент України, Прем'єр-міністр України, голова Верховної Ради України, Генеральний прокурор України, голова Національного банку України, міністр оборони України, міністр внутрішніх справ України, міністр енергетики та вугільної промисловості, міністр освіти і науки, голова Служби безпеки України, чинний секретар Ради національної безпеки і оборони України (Андрій Клюєв) та його попередниця (Раїса Богатирьова), деякі інші можновладці. Система забезпечення національної безпеки виявилась знищеною не лише за змістовними ознаками (антиукраїнська діяльність), а й формальними підставами (втеча за кордон).

Революції Гідності (2013–2014 рр.) стала другим — сутнісним — етапом соціально-політичної рефлексії проблематики національної безпеки. Силу цієї Революції засвідчують безліч проявів, насамперед «небесна сотня», яка з дерев'яними щитами та будівельними касками протистояла озброєним силовикам у центрі Києва, що захищали антиукраїнську владу.

В Україні 2014 р. стався безпеково-самоорганізаційний парадокс, до кінця не осмислений учасниками та очевидцями тих неймовірних подій, що радикально змінили історичний сюжет Східної Європи. Суб'єкт забезпечення національної безпеки — громадяни України, — який в Законі «Про основи національної безпеки України» 2003 р. стояв на останньому місці, виявився фактичним рятівником своєї Вітчизни. Громадянське суспільство проявило себе як сила, що зірвала московські плани розчленування України на «Малоросію» та «інші» регіони.

Історія засвідчує, що громадянське суспільство завжди (навіть в умовах слабкості чи відсутності держави) стоїть на охороні «вищих цінностей» людського буття, до яких належать безпека, державність, добробут, органічне відчуття національної ідентичності тощо. Суспільство громадянського рівня розвитку неминуче ставить питання про необхідність системного захисту своїх ціннісних основ. На рівні сучасних наукових узагальнень це іменується як необхідність створення «системи забезпечення національної безпеки».

Надзвичайно важливим є наступне узагальнення, що періодично підтверджувалось в українській історії: громадянське суспільство цілком

спроможне до вищого прояву власних самоорганізаційних здатностей — продукування збройно-силових об'єднань громадян, націлених на силовий захист національних цінностей у випадку форс-мажорного розвитку політичного процесу, зокрема слабкості чи відсутності держави та стрімкого вторгнення зовнішньої політичної системи (держави-окупанта).

Отже, маємо вказати на безпекові дії громадянського суспільства впродовж 2014–2017 рр., які переконують у здатності України не лише відстояти органічні витoki свого буття, а й створити ефективну державу, в розпорядженні якої має перебувати дієва система національної безпеки. Такими діями стали:

1. Стрімке виникнення низки добровольчих батальйонів (бригад) та їх практичне застосування на Сході України.
2. Активне формування сил місцевої самооборони, причому навіть у тих регіонах, яким не загрожувало російське вторгнення.
3. Могутній волонтерський рух, що взяв на себе функції матеріально-технічного, медичного, продовольчого та ін. забезпечення воюючих частин в умовах відсутності так званого «Тилу Збройних Сил».
4. Організація каналів обміну військовополоненими, які доповнили відповідні державні механізми або ж діяли самостійно.
5. Розгортання мас-медійних центрів, структур інформаційного спротиву пропагандистським впливам противника.
6. Відкриття центрів психологічної та соціальної реабілітації учасників АТО.
7. Організація антипутінських (ширше — антиросійських) виступів української діаспори у десятках країн світу від Канади до Австралії.
8. Імплементация цінностей патріотизму в духовно-культурне життя наявних суспільних верств (насамперед підростаючого покоління) в усіх без винятку регіонах України.

Якщо взяти до уваги добровольчі частини, які пізніше були підпорядковані МВС України, то за інформацією А. Авакова станом на середину 2014 р. в Україні було створено та перебувало на різному ступені готовності 30 спецпідрозділів МВС особливого призначення. В них нараховувалось 5660 чол. особового складу, з яких близько 3000 проходили службу. Такими підрозділами, зокрема, були: у Вінницькій обл. — батальйон «Вінниця», Волинській — рота «Свитязь», Дніпропетровській — батальйони «Дніпро-1», «Артемівськ», «Січеслав», «Шахтарськ», Луганській — батальйон «Луганськ-1», Запорізькій — батальйон «Скіф», Івано-Франківській — батальйон «Івано-Франківськ», Києві — батальйони «Київ-1», «Золоті ворота», «Січ», рота «Київ-2», Київській — батальйони «Київщина», «Миротворець», «Азов», Кіровоградській — батальйон

«Кіровоград», Львівській — батальйон «Львів», Миколаївській — батальйон «Миколаїв», Одеській — батальйон «Шторм», Полтавській — батальйон «Полтава», рота «Кременчук», Сумській — батальйон «Суми», Тернопільській — батальйон «Тернопіль», Харківській — батальйони «Слобожанщина», «Харків-1», рота «Харків-2», Херсонській — батальйон «Херсон», Хмельницькій — рота «Богдан», Чернігівській — батальйон «Чернігів» [8]. А ще були добровольчі об'єднання і частини, що «замікались» на Міністерство оборони та Національну гвардію України. Їхня кількість також вимірювалася десятками.

Батальйонами територіальної оборони стали: «Горинь» (Рівненська обл.), «Прикарпаття» (Івано-Франківська обл.), «Полісся» (Житомирська обл.), «Київ» (м. Київ), «Київська Русь» (Київська обл.), «Чернігів-1» (м. Чернігів), «Черкаси» (Черкаська обл.), «Суми» (Сумська обл.), «Кіровоград», «Кіровоград-2» (Кіровоградська обл.), «Дніпропетровськ» (Дніпропетровська обл.), «Слобожанщина» (Харківська обл.) та ін.

За формальними назвами тактичних бойових одиниць, які «вибухоподібно» утворились практично по всій території України після анексії Криму Російською Федерацією у березні 2014 р. та посилення відцентрових тенденцій політичного процесу на Сході України, слід бачити глибинне явище всеукраїнського значення: силову реакцію громадянського суспільства на загрози й небезпеки, що загрожують самому існуванню незалежної і суверенної України. «Моментом істини» стала анексія Криму військовиками РФ, яка не отримала гідної відповіді з боку державних силових структур.

Громадянське суспільство, яке у загрозливих ситуаціях соціально-політичної еволюції відрізняється підвищеною чутливістю сприйняття соціально-політичних небезпек порівняно з державними органами, миттєво відреагувало на високу ймовірність перенесення кримського сценарію на інші регіони України. Реакція могла бути тільки така — силовий захист базових цінностей Українського народу, навіть в умовах неефективної діяльності (а то й прямої бездіяльності чи зради) офіційної держави [9, с. 12].

На рівні концептуальних узагальнень можемо констатувати: в Україні склалися необхідні передумови для створення Сектору безпеки і оборони, який, об'єднуючи безпекові можливості держави та громадянського суспільства, має повністю замінити радянський релікт у вигляді Воєнної організації держави [10, с. 337]. Остання, як про це йшлося вище, продемонструвала повну безпорадність на початковій фазі українсько-російської війни.

Відповідь на питання щодо співвідношення державних та недержавних (громадянських) засобів у забезпеченні національної безпеки

та обороноздатності прозвучала на сторінках Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України, затвердженої Указом Президента України від 14.03.2016 р. № 92/2016 [11]. Це — перший документ подібного спрямування в історії незалежної України.

Концепція визначила «систему поглядів на розвиток безпекових та оборонних спроможностей України у середньостроковій перспективі, сформованих на основі оцінки безпекового середовища та фінансово-економічних можливостей держави, здійснених у рамках комплексного огляду сектору безпеки і оборони України». Концепція не дає вивіренних рецептів на всі воєнно-політичні випадки. Її метою стало «визначення шляхів формування національних безпекових та оборонних спроможностей, що дадуть змогу відновити територіальну цілісність України, гарантувати мирне майбутнє України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави, а також забезпечать створення національної системи реагування на кризові ситуації, своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізацію зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці, гарантування особистої безпеки, конституційних прав і свобод людини і громадянина, забезпечення кібербезпеки, оперативне спільне реагування на кризові та надзвичайні ситуації».

Складовими сектору безпеки і оборони в документі названі: Президент України; Рада національної безпеки і оборони України; Міністерство оборони України; Збройні Сили України, Міністерство внутрішніх справ України; Національна гвардія України; Національна поліція України; Державна прикордонна служба України; Державна міграційна служба України; Державна служба України з надзвичайних ситуацій; Служба безпеки України; Управління державної охорони України; Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України; Державна спеціальна служба транспорту; координаційний орган з питань розвідувальної діяльності при Президентові України та розвідувальні органи України; Апарат Ради національної безпеки і оборони України; центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику; інші складові, що визначені законами України.

Загальна кількість складників становить 18, а якщо врахувати наявність передбачених законодавством трьох розвідувальних органів (служб), то маємо 21 державну структуру, до чіх функціональних обов'язків віднесено безпекові та оборонні питання.

Важливою є наступна констатація, що міститься на сторінках документу: «Передбачається створити умови для широкого залучення недержавних організацій до виконання завдань в інтересах національної безпеки

і оборони держави. Найбільш перспективними напрямками такої діяльності мають бути: надання послуг в інтересах виконання миротворчих завдань Збройними Силами України; функціонування мережі недержавних дослідних інституцій, що фахово опікуються проблемами безпеки та оборони України». Четвертий розділ Концепції навіть своєю назвою — «Роль та місце суспільства в розвитку сектору безпеки і оборони України» — засвідчує позитивне ставлення влади до позадержавних підходів з питань оптимізації національної безпекової та оборонних систем.

Останню думку доцільно видозмінити до наступного вигляду: Українська держава концептуально визнала важливість мілітарних (націєбезпечних) можливостей громадянського суспільства, високу мобільність процесу їх зосередження «у потрібному місці в потрібний час», гнучкість форм практичного застосування, самовідданість і самопожертву захисників Батьківщини, що не є професійними військовослужбовцями. По аналогії з часами ОУН-УПА, збройний спротив суспільства, починаючи з 2014 р., став державотворчим чинником. Не помічати цього демократична влада не може, оскільки громадянське суспільство, як засвідчила Революція Гідності, має можливості ефективного силового (збройного) впливу на можновладців, які не виправдали суспільних сподівань, тим більше зрадили Україну.

Разом з тим, надавати згаданій вище Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України статусу універсального документа, достатнього для всебічного забезпечення національної безпеки, аж ніяк не варто. Саме слово «концепція» означає не більше ніж «систему поглядів», «єдиний замисел», «провідну думку», які можуть як прийматися учасниками державно-політичного процесу, так і критикуватися й навіть відкидатися ними. Україна конче потребує «пост-концептуального» нормативно-правового регулювання сфери національної безпеки (законів, стратегій, доктрин), невід'ємним елементом яких має стати відповідальність державних керманів за вчинені дії (бездіяльність) з питань убезпечення країни у законодавчо визначених ситуаціях.

Україна має визначитись з іншим важливим моментом продукування націєбезпечного мислення та його інституційного втілення: національна безпека — це стан захищеності національних інтересів чи стан захищеності національних цінностей? Практика «надійно убезпечених» держав (насамперед західних) переконує у продуктивності як першого, так і другого підходів у контексті досягнення кінцевого результату.

Судячи з чинних документів (ст. 1 Закону України від 19.06.2003 р. «Про основи національної безпеки»), в Україні ставка зроблена на розуміння національної безпеки як захищеності «життєво важливих інтересів

людини і громадянина, суспільства і держави», концентрованим виразом яких рекомендовано вважати національні інтереси. Попри це, чіткого й однозначного визначення національних інтересів України вітчизняне законодавство не містить. Вказаний вище Закон оперує терміном «пріоритети національних інтересів» (ст. 6), що не дозволяє запропонувати державним службовцям та зацікавленому загалу змістовну чіткість й доречною однозначність при визначенні повної сукупності таких інтересів, необхідних для практичного втілення державотворчих планів.

Маємо ту ситуацію, коли національні інтереси в законодавстві сформульовано лише в загальних рисах, а національні цінності законодавчого виразу не мають взагалі. Іншими словами, ігнорується ціннісна складова суспільного розвитку, яка стала головною рушійною силою Революції Гідності та отримала своє продовження на сторінках Стратегії сталого розвитку «Україна — 2020» [12]. Цей документ слід вважати продуктом політичної творчості насамперед президентської вертикалі влади, ставлення до якого є неоднорідним серед різних прошарків населення. Попри те, процитуємо хоча б деякі положення даного документу, побудовані насамперед на ціннісному сприйнятті державотворчого процесу та його перспектив: «Революція гідності та боротьба за свободу України створили нову українську ідею — ідею гідності, свободи і майбутнього... Громадяни України довели і продовжують у надтяжких умовах щоденно доводити, що саме гідність є базовою складовою характеру Українського народу... Україна переходить в нову епоху історії і Український народ отримує унікальний шанс побудувати нову Україну». Існує цілком демократична ймовірність того, що після 2020 р. (чергових президентських виборів, результат яких не є прогнозованим) Стратегія відійде в історичне небуття, не отримавши гідного продовження у вигляді інших нормативно-правових документів та зразків діяльності, ґрунтованих на ціннісних засадах всеукраїнського значення.

Отже, Україна постала перед необхідністю чіткого законодавчого визначення національних інтересів та їх ціннісного наповнення. Змістовна розмитість, неконкретність, несучасність як інтересів, так і цінностей, усвідомлених загалом у їх наявному вигляді, означає відсутність безпечових перспектив України. Так само важливо, щоб оновлена версія цих доволі складних духовних конструкцій з рівним ступенем зацікавленості та відповідальності сприймалися б в усіх регіонах країни та на всіх поверхах державно-управлінської піраміди. Крім того, назрілим є прийняття нових законодавчих актів з питань національної безпеки, де збалансовано й несуперечливо мають поєднатися національні інтереси, національні цінності, а також здобутий досвід у їх збройному відстоюванні.

Список використаних джерел

1. Кресіна І., Явір В. Нація / І. Кресіна, В. Явір // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. — К. : Парламентське видавництво, 2011. — 808 с.
2. Ожеван М. А. Теоретико-методологічні аспекти становлення політичної нації в Україні / М. А. Ожеван // Українська політична нація: проблеми становлення / за ред. М. М. Розумного (заг. ред.), М. Т. Степика, В. М. Яблонського. — К. : НІСД, 2012. — 384 с.
3. Чорний В. С. Військова організація України: становлення та перспективи розвитку: монографія / В. С. Чорний. — Ніжин : Аспект-Поліграф, 2009. — 368 с.
4. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
5. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави: Закон України від 19.06.2003 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/975-15>.
6. Про організацію оборонного планування: Закон України від 18.11.2004 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2198-15>.
7. Слободян О. Ф. Воєнна організація держави: сутність, структура, призначення (досвід пострадянських країн) / О. Ф. Слободян // Держава і право. Політичні науки. — К. : ІДП імені В. М. Корецького НАН України, 2016. — Вип. 71. — С. 209–218.
8. Аваков А. Воююче міністерство [Електронний ресурс] / Аваков А. — Режим доступу : <http://obozrevatel.com/politics/06739>.
9. Білошицький В. І. Демократичні засади цивільно-військових відносин: зарубіжний досвід і Україна : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / В. І. Білошицький. — К.: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2015. — 20 с.
10. Сытник Г. П. Сектор безопасности / Государственное управление в сфере национальной безопасности: словарь-справочник / под общ. ред. Г. П. Сытника. — К. : НАГУ при Президенте Украины, 2012. — 496 с.
11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України : Указ Президента України від 14.03.2016 № 92/2016

[Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/922016-19832>.

12. Стратегія сталого розвитку «Україна — 2020». Схвалена Указом Президента України від 12.01.2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

References

1. Kresina I., Yavir V. Natsiya / I. Kresina, V. Yavir // Politychna entsiklopediya. Redkol.: Y. Levenets (golova), Y. Shapoval (zast. golovi) ta in. — K. : Parlamentske vidavnistvo, 2011. — 808 s.

2. Ozhevan M. A. Teoretyko-metodologichni aspekty stanovlennya politychnoyi natsii v Ukrayini / M. A. Ozhevan // Ukrain's'ka politychna natsiya: problemy stanovlennya / za red. M. M. Rozumnogo (zah. red.), M. T. Stepyka, V. M. Yablonskoho. — K. : NISD, 2012. — 384 s.

3. Chorniy V. S. Viyskova organizatsiya Ukrainy: stanovlennya i perspektiva rozvytku: monografiya / V. S. Chorniy. — Nizhin: Aspekt-Poligraf, 2009. — 368 s.

4. Pro osnovy natsionalnoy bezpeky Ukrayiny: Zakon Ukrainy vid 19.06.2003 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

5. Pro demotychniy tsivilniy kontrol' nad Vojennoyu organizatsijeju i pravokhoronnymy organamy derzhavy: Zakon Ukrayiny vid 19.06.2003 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/975-15>.

6. Pro organizatsiyu oboronного planuvannya: Zakon Ukrayiny vid 18.11.2004 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2198-15>.

7. Slobodyan O. F. Vojenna organizatsiya derzhavy: sutnist', struktura, pryznachennya (dosvid postradyans'kykh krain) / O. F. Slobodyan // Derzhava i pravo. Politichni nauky. — K. : IDP imeni V. M. Korets'koho NAN Ukrainy, 2016. — Vyp. 71. — S. 209-218.

8. Avakov A. Voyuyuche ministerstvo [Elektronnyj resurs] / Avakov A. — Rezhym dostupu: <http://obozrevatel.com/politics/06739>.

9. Biloshitskiy V. I. Demokratichni zasady tsivil'no-viys'kovykh vidnosyn: zarubizhnyj dosvid i Ukrayina: avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. polit. nauk: spets. 23.00.02 «Politichni instituty ta protsesy» / V. I. Bioshits'kiy. — K.: Instytut derzhavy i prava imeni V. M. Korets'koho NAN Ukrainy, 2015. — 20 s.

10. Sytnik G. P. Sektor bezopasnosti: slovar-spravochnik / pod obshch. red. G. P. Sytnik. — K. : NAGU pri Prezidente Ukrainy, 2012. — 496 s.

11. Pro rishennya Rady natsional'noyi bezpeky i oborony Ukrayiny vid 4 bereznya 2016 roku «Pro Kontseptsiyu rozvytku sektoru bezpeky i oborony Ukrayiny : Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 14.03.2016 № 92/2016 [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.president.gov.ua/documents/922016-19832>.

12. Stratehiya staloho rozvytku «Ukrayina — 2020». Skhvalena Ukazom Prezydenta Ukrayiny vid 12.01.2015 [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

Volodymyr Smolianiuk

Doctor of Political Sciences, Professor

National security of Ukraine: terminological ballast or state-building needs?

Ensuring national security is a fundamentally new phenomenon for Ukraine, which seeks to become a full-fledged state of the modern world. This is due to the fact that the process of becoming a Ukrainian nation continues, which accelerated especially after the Revolution of Dignity of 2014–2015. Accordingly, the “security” process refers to the socio-political product (nation) that has not yet acquired the established forms and combines the features of both an independent and dependent Ukraine. Dependent on the neighboring imperial powers, dependent on historical injustice, dependent on their own socio-political shortcomings that accumulated from generation to generation. At the same time, in the 90s of the last century, the ruling political forces recognized the need to introduce into the state discourse the problem of understanding the essence of national security and finding the best ways to ensure it. It is necessary to point out two periods in the formation of the security thinking of the Ukrainian state and society and the creation of the necessary mechanisms for its practical provision. From the moment of gaining state independence and by 2014, we have witnessed the simulation phase of ensuring national security. The state created the necessary security institutions, and national security issues became an integral part of state rhetoric. The basis of the system of ensuring national security was the military organization of the state. The events of 2014, associated with the Russian annexation of the Crimea and the invasion of Russian troops in the eastern regions of Ukraine, showed the ineffectiveness of both the military organization of Ukraine and the system of ensuring national security in general. After 2014, the essential stage

of national security is being developed. The main subjects of this process are not only the state but also civil society. The integration of the security capabilities of the state and society takes place within the security and defense sector, which qualitatively differs from the military organization of the state and coincides with the western approaches to security and defense. However, the formation of the security and defense sector has only begun. It is intended to further improve it, acquire its components of rice, sufficient to ensure full Euro-Atlantic integration of Ukraine.

Keywords: *national security, security policy, security activities, military organization of the state, civil society, security and defense sector.*